

BUXORODA MUZEY FAOLIYATITARIXIGA BIR NAZAR

Boltayev Bobir Baxtiyorovich

Buxoro davlat universiteti

Arxeologiya va Buxoro tarixi kafedrasida katta o'qituvchisi t.f.f.d (Phd)

<https://doi.org/10.53885/edinres.2024.04.2.009>

Annotatsiya: Mazkur maqolada Buxoro viloyati hududidagi ilk muzeyning tashkil topishiva faoliyatining rivojlanish dinamikasi yillar kesimida yoritib berilgan. Bundan tashqari, respublikamiz muzeyshunos olimlarining muassasa va tashkilotlar muzeylari taraqqiyotidagi muammolar echimi xususidagi fikr va mulohazalari ilgari surilgan bo'lib, ularning taklif va tavsiyalari tahlil qilib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Buxkomstaris, ekspluatatsiya, ekskursiya, arxitektura, restavratsiya, demografiya, bank, masjid, gazeta, jurnal, ekspozitsiya, tizim.

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ МУЗЕЯ В БУХАРЕ: ВЗГЛЯД В ИСТОРИЮ

Болтаев Бобир Бахтиёрович

Доктор философии по историческим наукам (PhD) старший преподаватель

кафедры Археологии и Истории Бухары

Бухарского государственного университета

Аннотация: в данной статье освещено сведение об образовании первых музеев Бухарской области и динамики развития их деятельности по годам. Кроме того, выдвинуты мнения и точки зрения музееведов нашей республики по решению проблем развития музеев учреждений и организаций, а также проанализированы их предложения и рекомендации.

Ключевые слова: Бухкомстарис, эксплуатация, экскурсия, архитектура, реставрация, демография, банк, мечеть, газета, журнал, экспозиция, система.

MUSEUM ACTIVITIES IN BUKHARA: A GLIMPSE INTO HISTORY

Boltaev Bobir Bakhtiyorovich

Doctor of Philosophy in Historical Sciences (PhD), senior lecturer at the Department of

Archeology and History of Bukhara

Bukhara State University

Abstract: this article covers information about the formation of the first museums in Bukhara province and the dynamics of their activities by years. In addition, the opinions and points of view of museologists of our republic on solving the problems of development of museums of institutions and organisations are presented and their proposals and recommendations are analysed.

Keywords: Buhkomstaris, operation, tour, architecture, restoration, demography, bank, mosque, newspaper, magazine, exposition, system.

Kirish. Sharqning qadimiyshaharlardan biri bo'lgan Buxoro ilk o'rta asrlardayoq o'zining mashhurlik darajasiga yetishgan bo'lib, buxoroliklarning ajdodlar ruhiga hurmat, ular xotirasini uzoq vaqt yodda tutish, qadriyatlarni ulug'lash, ilm-ma'rifat tarqatish va boshqa bir qator xayrli amallarni qilish orqali dunyoning ko'pgina hududlari aholisi orasida ma'lum va mashhur bo'lganlar. Buxoro o'zining qadimiy yodgorliklari, me'moriy inshootlari, qadimiy va o'rta asr an'alariniko'proq saqlab qolganligi bilan O'zbekistonning boshqa viloyat vahududlaridan ajralib turadi. Buxoro shahrining paydo bo'lgandan buyon joylashgan yeri o'zgarmaganligi, qadimdan muqaddas va e'tiborli joylarga aholining hurmat bilan qarashi,

e'zozlashi, ayniqsa, kitoblar, kutubxonalar faoliyati, ularni asrash, kelajak avlodga yetkazib berish kabi ijobiy xususiyatlar Buxoroda muzey ishi majoziy ma'noda qadimgi davrlardan buyon mavjud bo'lganligini isboti bo'lib hisoblanadi. muzey tashkil qilinmagan bo'lsa-da, madrasa va masjidlar, muqaddas qadamjolar ushbu vazifani bajargan, degan fikrni bemalol aytish mumkin. Qadimiy osori-atiqalarni asrab-avaylash ajdodlardan avlodlarga meros bo'lib o'tib kelavergan. Lekin, bu hali Buxoroda muzey va muzeyshunoslikning paydo bo'lishi degani emas edi.

Adabiyotlar tahlili va tadqiqot metodologiyasi. 1920 yil sovet hokimiyatininghavohujumi natijasida Buxoroshahrining ko'pgina tarixiy obidalariga shikast yetdi, ba'zilari esa qayta tiklanmas darajaga kelib qoldi. Bir guruh vatanparvar, ma'rifatli ziyolilar Buxoroning moddiy-madaniy merosi yodgorliklarinasrab-avaylash maqsadidayagona bitta tizimli tuzish ishlarni amalga oshirishga kirishdilar. Buxoro ziyoli va vatanparvarlarining sa'y-harakatlari bilan 1922 yildastlabki rasmiymuzeyga tamal toshi qo'yildi. Ammo, o'sha davrda muzeyning hali aniq bir doimiy binosi bo'lmay, yo'nalishi ham aniqemas edi. Ekspozisiya ashyolarni namoyish qilishda hamqator kamchiliklar mavjud edi. Bir guruh mahalliy ziyolilar Abdurauf Fitrat, Muhammad Siddiq (Hashmat), Sayyid Muhammad Nosiriddinto'ra, Sharifjon Maxdum (Sadr Ziyoy), Mirzo Salimbek kabilar "Tarixi anjuman" jamiyatini tuzish orqali qizil armiya hujumidan talofot ko'rgan binolar, yolg'orliklarni o'rganish va saqlab qolish borasidagi ishlarni boshlab yuborgandilar[1.107,3]. Tadqiqotch, olim A.H.Boltayev ma'lumotlariga ko'ra, "Tarixi anjuman" jamiyatining qisqa muddat (1920-1924 yy) faoliyati samarasi sifatida Buxoro tarixiga oid, uning topografiyasi, arxitektura, moddiy va ma'naviy yodgorliklarini tadqiq etish yo'lga qo'yilib, Buxoroda o'lkashunoslik sohasiga tamal toshi qo'yilgan[2.37]. Shuningdek, Buxoroda muzey shakllantirish borasida hukumat tomonidan ham qator tadbirlar amalga oshirildi. Jumladan, "Buxoro axbori" gazetasida Markaziy inqilobiy qo'mitaning raisi A.Muhiddinov, uning muovini Abdulhamid Orif, kotib sifatida Sobir Yusupovlar imzo chekkan 14-raqamli buyruq e'lon qilingan bo'lib, unda; "Butun Buxoro mamlakatlaridagi eski hukumat ma'murlaridan qolgan qadimiy va yangi kitoblar maorif nazoratiga topshiriladur. ... Xususiy kishilarda eski kitoblari bo'lib sotmoqchi bo'lsalar chetga chiqarmasdan maorif nazoratiga keltirib, o'z bahosila oqchasini olsunlar va shul yuqoridagi qarshi kelganlarga jazolar ila hukunga beriladur"-degan jumalalar mavjud bo'lgan[3.3,29]. Ushbu qarordan so'ng Buxoroda qadimiy osori-atiqalarni yig'ish ishlari boshlanib ketgan bo'lib, ushbu ishlarni amalga oshirish, ularni bir joyga yig'ish, saqlash borasidagi vazifalar Maorif nozirliqi huzuridagi "Tarixiy osori-atika sho'basi"ga yuklatilgan. Maorif nozirliqi bu borada buyruq chiqarib, tarixiy qiymatga ega ashyolarni pulini to'lab yig'ishni ma'lum qilgan. shuningdek, tarixiy qiymatga ega ashyolarni xorijga olib chiqib ketish borasidagi harakatlarni qonunan ta'qiqlagan[4.103-104].

Buxoroda muzeyni tashkil qilish borasida "O'rta Osiyo qadimiy yodgorliklar, san'at va tabiatni qo'riqlash komiteti" Turkomstaris oldiga 1922 yil 16 fevralda Eski Buxoroda muzey tashkil etish va uning zoologiya, biologiya, minerologiya, etnografiya, arxeologiya, musulmon paleografiyasi, numizmatika va sanoat bo'limlaridan iborat bo'lishi bilan bog'liq vazifani topshirgan[5.3,2.12].

Muhokama va natijalar. "Tarixiy asori-atika sho'basi" ikki yil davomida faoliyat olib borib, Buxoro tarixiga oid ko'plab eksponatlarni to'plagan. Uning 1920-1922 yillarda olib borgan faoliyati natijasida Buxoroda ilk bora 1922 yil 8 noyabrda muzeyning tantanali ochilishi bo'lib o'tgan. Buxoro amirining sobiq yozgi qarorgohi - Sitorai Mohi Xossada Xalq Nozirlar Sho'rosi raisi Ato Xo'ja, maorif noziri Qori Yo'ldosh, Rossiyaning Buxoro Respublikasidagi vakolatxonasi boshlig'i Sokolov va oddiy aholi vakillari ishtirokida muzey ochilishi marosimi bo'lib, unda so'zga chiqqan Ato Xo'ja: "Buxoroda bir muzaxona (muzey) ochilishini ko'rmak, ilk buyuk tilaklarimizdan biridir. Bu kun shu muqaddas tilagimizning vujudga chiqishini ko'rib juda xursand bo'ldik",-degan mazmunda ma'ruza qildi. Maorif nozirining muovini

Mahzum esa: "Muzaxona bir tarixdur. Muzaxona bir darsdan iboratdur. Bir millatning avlodi shuni tomosha qilib bobolarning ahvolidan dars o'qur. Bir mamlakatning tarixini bilmak uchun muzaxonadan ortiq bir tarix kitobi bo'lmas",-mazmunidagi fikrlarni bildirgan. Shuningdek, Nazir afandi nomli bir muallim muzaxona (muzey)ga Qori Yo'ldosh nomini berishni taklif qilganligi K.J. Rahmonov tadqiqotlarida keltirib o'tilgan. G'.N. Qurbonov izlanishlariga ko'ra, o'sha vaqtda baribir muzeyga Qori Yo'ldosh Po'latov nomi berilgan[6.61]. Muzeyning birinchi direktori sifatida Aminjon Po'latov tayinlangan[7.16]. Muzeyning dastlabki faoliyati haqida qarashlar turlicha bo'lib, taniqli olim R.V. Almeyev fikricha, bu muzey 1923 yilda Ko'kaldosh madrasasiga ko'chirilib, undan so'ng 1924-yilda Rossiya-Xitoy banki binosiga joylashgan. Bu vaqtda muzey shtatlari soni beshtani tashkil etgan. 1924 yili muzeyga tashrif buyurganlarning umumiy soni olti ming kishini tashkil qilgan. 1924 yilga qadar bizning fikrimizcha, BXSР hukumatining boshlagan ko'plab xayrli ishlari singari turli to'siqlarga uchragan muzey ishi ochilganiga besh yil bo'lsa ham o'zining muqim binosiga ega bo'lmagan. O'lkashunos olim A.H. Boltayevning Buxoro viloyat davlat arxivi hujjatlaridan foydalanib yozishicha, 1927 yil Zerkomissiya (Zarafshon okrugi komissiyasi) Ko'kaldosh madrasasida ta'mirlash ishlari olib borilayotganligi sababli muzeyni Mohi Xossaga ko'chirish taklifini bersada, Viloyat ijroiya qo'mitasibu taklifni e'tiborsiz qoldirgan. Ko'kaldosh madrasasi ta'mirlangandan so'ng muzey shu yerda ish boshlagan[8.59].

Muzeyning birinchi bora namoyishga qo'yilgan buyumlari soni 168 ta bo'lib, ular tematik shaklda bo'lmaganligi, kulolchilik, kashtachilik, Qashqar vazalar kabilarni o'z ichiga olganligi tarixiy adabiyotlarda keltirib o'tilgan. Shuningdek, BXSР hukumatiga Rossiyata'sirining ortib borishi bilan dastlabki tematik ekspozitsiya 1924 yilda qishloq xo'jaligiga bag'ishlab yaratilganligi, bu muzey Buxoroda muzey shakllanishi tarixining birinchi davri ekanligi, bu davr 1922-1926 yillarni o'z ichiga olishiga oid fikr-mulohazalarni muzeyshunos olim R.V. Almeyev tomonidan tilga olib o'tilganligini ko'rish mumkin[9.83]. Sho'rolar davrida muzey to'liq shakllanib ulgurmasidan mafkuraviy jarayonlarga tortilgan deb xulosa qilish mumkin.

O'zbekiston SSR tashkil topgandan so'ng Buxoro muzeyi binosi masalasida Sredazkomstaris, Zerkomissiya, Buxkomstaris va boshqa tashkilotlar o'rtasidagi turli taklif ko'rib chiqilib, munozaralar ham bo'lib o'tgan. Zarafshon viloyati ijroiya qo'mitasi taklifi muzeyni Sitorai Mohi Xossada ochishga oid bo'lib, unga Zerkomissiya muzey binosining shahardan uzoqlikda joylashishi va ekspozitlarni saqlash tizimi nosozligini vaj sifatida ko'rsatgan. Buxkomstaris taklifi bilan Ko'kaldosh madrasasida ochilish taklifi inobatga olingan. Ko'kaldosh madrasasini muzeyga moslab ta'mirlash ishlari 1926 yil martidan boshlangan, shuningdek, 3236 rublga yangi vitrina va jihozlar sotib olindi[10.40]. Ammo, 1927 yilda Sitorai Mohi Xossa saroyida viloyat o'lkashunoslik muzeyining "So'nggi amirlar sulolasining turmushi" deb nomlangan filiali ham ochilganligini muzeyshunos olim Q. Jumayev tadqiqotlarida keltirib o'tgan[11.48-49]. Demak, Sitorai Mohi Xossada muzey ochish taklifi ham o'z kuchida qolgan deb xulosa qilish mumkin. 1927 yil 22 iyunda Ko'kaldosh madrasasida o'z faoliyatini yangidan boshlagan O'lkashunoslik muzeyiarxeologiya, etnografiya va tabiat kabi bo'limlardan iborat bo'lgan. muzeyni ochilishida Muso Saidjonov faoliyati muhim ahamiyatga ega bo'lgan. U Buxoro tarixiy va me'moriy obidalarining umumiy tahlili bilan ilk bora shug'ullangan[12.35]. Muso Saidjonovning faoliyati tufayli ko'pgina me'moriy yodgorliklar saqlanib qolingan deb xulosa qilish mumkin.

Ko'kaldosh madrasasida tashkil etilgan muzey tomoshasiga kirishda narx belgilangan bo'lib, u erkaklar uchun 20 tiyin, qizil askarlar va xotin-qizlar uchun bepul tarzda amalga oshirilgan. Bu orqali musulmon ayollarni ham muzeyga jalb qilishga harakat qilingan. Shuni alohida ta'kidlab o'tish lozimki, 1920-yillar oxirlaridan boshlab Buxoro muzey jamg'armalari ma'lum bir miqdorda o'z mablag'lariga ega bo'lib, ilmiy xodimlarining yig'ish ishi davomida topilgan yangi ekspozitlar sotib olish yo'li bilan to'ldirila boshlangan. Ekspozitlarning bir qismini turli tashkilotlar va xususiy shaxslar muzeyga tuhfa etganlar[13.12]. Bu muzey

fondlarini boyitishda muhim ahamiyat kasb etgan.

1931 yilda sobiq Buxoro amirining Sitorai Moxi-Xossa saroyi Buxoro o'lkashunoslik muzeyi tarkibiga qo'shib berilgan. Bu yerda ham muzeyning numizmatika, zardo'zlik va boshqa badiiy san'at yo'nalishlarida ekspozitsiyalar tashkil etilgan. XX asrning 30-yillarida Buxoro o'lkashunoslik muzeyi sobiq SSSRdagi Ermitaj, Tretyakovskiy galereyasi, SSSR inqilobi muzeyi, Leningrad muzeyi va boshqa ko'plab sobiq SSSRning markaziy muzeylari bilan ilmiy aloqalar o'rnatgan. Shu bilan bir qatorda Buxoro o'lkashunoslik muzeyi xodimlarining 1931 yildan boshlab chop etila boshlangan "Советский музей" ("Sovet muzeyi") jurnali sahifalarida ilmiy izlanishlari chop etila boshlangan. Misol tariqasida P.Ye. Kornilov faoliyatini keltirib o'tish mumkin. Bu muzey xodimlarining dastlabki ilmiy izlanishlari natijalarining e'lon qilinishi bo'lgan. Natijada, butun sobiq Ittifoqda Buxoro muzeyi ommalashib borgan.

Buxoro o'lkashunoslik muzeyi fondlarini XX asr 40-yillarida eksponatlar bilan boyitishda taniqli qadimshunos olimlar akademik Ya.G'. G'ulomov va T.Mirniyozovlarning faoliyati muhim ahamiyatga ega [14.92]. Shu bilan bir qatorda XX asr 40-yillaridavomida muzey to'liq tarixiy-o'lkashunoslik xususiyatiga to'la moslashib borishi ham kuzatiladi.

1945 yilda muzey Ark qo'rg'oniga ko'chib o'tgan va quyidagi ekspozitsiyalarni o'zida jamlagan. Tabiat bo'limi, tarixiy inqilobgacha bo'lgan davr, sovet jamiyati tarixi, tasviriy san'at kabi bo'limlardan iborat bo'lgan. Ushbu ekspozitsiyalarda viloyatning o'simlik va hayvonot dunyosi, tarixiy hujjatlar, Buxoro amirligining ijtimoiy-iqtisodiy hayotini aks ettiruvchi ashyolar, etnografik materiallar, ishlab chiqarish va qishloq xo'jaligining rivojlanishiga oid hujjatlar qo'yilgan. Arxeologik izlanishlar natijasida topilgan ko'plab ashyolar muzey fondiga topshirilishi natijasida Buxoro shahrining qadimgi davrlarini o'zida mujassamlagan yangi arxeologiya bo'limi tashkil etiladi. Arxeologiya bo'limi tomonidan tashkil etilgan ekspozitsiya o'sha vaqtlardayoq (1947 y) Moskva shahrining 800 yillik tantanalari, Buyuk Ozarbayjon shoiri Nizomiy Ganjaviyning 800 yillik yubileyi kabi tantanalarda ko'rgazmaga qo'yilgan va tashrif buyuruvchilar ko'rgazmani katta qiziqishi bilan kutib olganlar.

Buxoro o'lkashunoslik muzeyining oltmishinchi yillardagi faoliyatida ko'proq targ'ibot ishlari va ko'rgazmalar namoyishining kengaygani ko'zga tashlanadi. Ya'ni, muzeyga tashrif buyuruvchilar sonining yil sayin ortib borishidan ham bilib olish mumkin. Masalan, 1968 yilda muzeyga 29602 nafar, 1969 yilda esa 42937 kishi tashrif buyurgan. Bu raqamlar muzey faoliyatining yil sayin takomillashib, uning ta'sirchanligi oshganini ko'rsatib beradi. Muzey eksponatlari va qadimiy va nodir ashyolarining ko'payib borishi uni ulkan ilmiy markazga aylanishiga sabab bo'ladi. Chunki, Muzey faoliyatining 70-80 yillar davrini kuzatadigan bo'lsak, Buxoro o'lkashunoslik muzeyi O'zbekiston Fanlar akademiyasining Tarix, arxeologiya, san'atshunoslik va boshqa institutlari, Buxoro davlat pedagogika instituti kabilar bilan hamkorlikda ilmiy faoliyatni yo'lga qo'ygan. Muzey tashkil etilgan davrdayoq unda taniqli olimlar faoliyat olib borgan bo'lsa-da, muzey o'zining dastlabki "Ilmiy maqolalar to'plami"ni 1965 yilda chop ettirgan. To'plamdahammasi bo'lib sakkizta ilmiy maqola jamlangan. Muzeyda shu vaqtdan boshlab mahalliy kadrlarning ilmiy faoliyat bilan shug'ullanish va ilmiy izlanishlarda ularning roli ortib borganligi ko'zga tashlanadi [15.127].

XX asrning 70-yillarda muzey tarixida ko'zga tashlangan muhim voqeliklardan biri, direktor A.A. Mahmudov tashabbusi bilan eksponatlar raqamlanib kartoteka tashkil etilishi va qaydlar kitobiga kiritish ishlarini yo'lga qo'yilishidir. Shuningdek, muzeyga aholi qo'lidagi ashyolarni sotib olishda eksponatlarni baholash komissiyasi ham tuziladi. 80-yillardan boshlab o'lkashunoslik muzeyida ashyolarga ilmiy pasport to'ldirish ishlari ham amalga oshirila boshlandi. Shuningdek, ilmiy ekspeditsiyalarga katta e'tibor qaratila boshlandi. Ayniqsa, 1985 yilda muzeyga R.V. Almeyev direktor etib tayinlangandan so'ng, uning faoliyatida ijobiy o'zgarishlar sodir bo'ldi. Uyushtirilgan ilmiy ekspeditsiyalar natijasida muzey ashyolarining soni 70 mingdan oshib ketgandi. Shuningdek, 1988 yilda Buxoro o'lkashunoslik muzeyi rasman "Buxoro badiiy-me'morchilik muzeyi-qo'riqxonasi" nomi bilan atala boshlaydi.

XX asrning 80-yillarda Buxoro o'lkashunoslik muzeyi bo'lim va filiallari ko'payib borib, tasviriy san'at, amaliy san'at bo'limlari, shuningdek, 1980 yil Afshona qishlog'ida Abu Ali Ibn Sino memorial muzeyi tashkil qilinadi. Muzey ko'rgazmalarida, foydali qazilmalar, tabiat bo'limi, ibtidoiy odamlarning mehnat qurollari, V-VIII asr saroylarini bezagan devoriy tasvirlar, qo'lyozma asarlar va turli hujjatlar, mahalliy aholining kiyim-kechaklari, etnografiyaga oid ashyolar, Buxoro inqilobi ishtirokchilarining shaxsiy hujjatlari, fashizmga qarshi kurash jarayonlari aks ettiruvchi ashyolar, "Rivojlangan sosializm davri", P.P. Benkov, U. Tansiqboyev kartinalari, somoniylar davriga oid sirlangan sopol idishlar, me'moriy inshootlari, amaliy bezak namunalari, tibbiyot jihozlari mulyajlari, sovet va xorijiy olimlarning Ibn Sino hayoti va faoliyatiga bag'ishlangan tadqiqodlari o'rin oldi. Ibn Sino muzeyining ochilishi Buxoro ijtimoiy-ma'naviy hayotida muhim ahamiyatga ega bo'ldi.

O'lkashunoslik muzeyining keng qamrovli faoliyati va nodir eksponatlari hisobga olinib, 1983 yil muzeyga Buxoro davlat tarixiy-me'morchilik muzeyi qo'riqxonasi maqomi beriladi.

Muzey fondlarini turli davrlarda to'ldirish va boyitish ishlari bilan Duke Xuan, R.K. Tipayeva, Sh.R. Avezova, S.A. Lukyanova, B.A. Kazakov, I.Ya. Idrisov, O.A. Suxareva, P.A. Goncharova, V.F. Pak, G.M. Kurbonov, Yu.I. Hamroyeva, K.D. Shumayev kabi ilmiy xodimlar shug'ullanganlar, muzey faoliyatida ularning juda katta hissasi qo'shilgan. Shuningdek, Muzeyda turli davrlarda X.Ashurov, P.Kornilov, A.Po'latov, S.Kabanov, Sh.Kamalov, R.Reyker, L.Rempel, R.Fayazov, M.Saidjonov, O.Chexovich, V.Shishkin, N.Yuldashev, B.Kazakov, R.Almeyer, G'.Qurbonov, K.Rustamov, M.Niyazova, H.To'rayev va boshqa ko'plab taniqli olimlar faoliyat olib borganlar [16.17].

Xulosa. Yuqoridagi fikrlarni yakunlab shuni aytish mumkinki, Buxoro viloyatida zamonaviy muzey ishiga o'tgan asrning 20-yillarida asos solingan. Ekspozitsiyalar sovet mafkurasi va sinfiylik doirasida yaratilgan bo'lsa-da, muzey Buxoroning uzoq o'tmishi, tarixiga oid ma'lumotlarni jamlash, kelajak avlodlarga yetkazish, yosh avlodni vatanparvarlik, milliylik, o'z xalqining boytarixi, madaniy yodgorliklariga hurmat ruhida tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etgan. Yuz yillik faoliyati davrida muzey nodir tarixiy ashyolarni to'plash, saqlash, targ'ib qilish bilan bir qatorda, ilmiy tadqiqot ishlariga ham e'tibor qaratib kelmoqda.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Milliy arxivi, R-2628-fond, 1-ro'yxat, 107-yig'ma jild, 3-varaq.
2. Bobir Boltayev, Новый этап развития музеев и музейного дела в Узбекистан, ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.uz) 5 (5)
3. Buxoro axbori, 3-son, 1920-yil 29-sentabr.
4. Рахмонов К. Бухоро Халқ Совет Республдикаси тарихи матбуот саҳифаларида (1920-1924 йиллар) / К.Рахмонов; Масъул муҳаррир Қ.К. Ражабов. Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги, Файзулла Хўжаев номидаги Бухоро давлат ун-ти. – Т.: АБУ МАТБУОТ-КОНСАЛТ, 2012. – б. 103-104.
5. O'zbekiston Milliy arxivi, R-394-jamlanma, 3-ro'yxat, 2-yig'ma jild, 12-varaq.
6. Курбанов Г.Н. Бухарскому краеведческому музею-60 лет. // Ўзбекистонда ижтимоий фанлар (Общественные науки в Узбекистане). – Т.: Фан, 1983. № 1. – С. 61.
7. Альмеев Р.В. Бухара-город музей. – Т.: Фан, 1999. – С. 16.
8. Мирзакулов Б. Бухоро тарих зарварақларида [Матн] : монография / Б.Мизакулов. – Бухоро: "Sadriiddin Salim Buxoriy" Durdoni nashriyoti, 2018. – Б. 59.
9. Boltayev B. V. Buxorolik miniaturachi-rassom sadriiddin pochchayev ijodiga bir nazar // Scientific progress. – 2021. – Т. 1. – №. 6. – С. 998-1004.
10. Ниязова М.И. Истории деятельности Бухарского музея (1925-1927 гг) // из истории культурного наследия Бухары вып 2 1994. – С. 40.
11. Жумаев Қ. Ситорай Моҳи Хосса (Тўлдирилган иккинчи нашри). – Бухоро: "Бухоро нашриёти", 2010. – Б. 48-49.

12. Jasurovna M. R., Vaxtiyorovich B. B. SHIMOLIY VAQTRIYA HUDUDIDA BRONZADAVRIDA DINIY E'TIQODLAR VA DAFN MAROSIMI //Новости образования: исследование в XXI веке. – 2023. – Т. 1. – №. 10. – С. 830-832.
13. Вухоро Davlat dadiiy-me'moriy muzey-qo'riqxonа (albom-katalog). – Toshkent-2004. – В. 12.
14. Бухоро Шарқ дурдонаси. – Т.: Шарқ, 1997. – Б. 92.
15. Бухоро давлат архиви, 1175-фонд, 1-рўйхат, 127-йиғма жилд, 126 варақ.
16. Вухоро Davlat dadiiy-me'moriy muzey-qo'riqxonа (albom-katalog). – Toshkent-2004. – В. 17.
17. Мардонов Р., Болтаев Б. ЎЗБЕКИСТОН АРХЕОЛОГИЯСИНИНГ РИВОЖЛАНИШИ //Journal of Research in Innovative Teaching and Inclusive Learning. – 2024. – Т. 2. – №. 3. – С. 68-71.
18. Boltayev B. MADANIY MEROS OBYEKTLARINI MUHOFAZA OLISHDA QONUN HUJJATLARINING AHAMIYATI //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2021. – Т. 6. – №. 6.
19. Vaxtiyorovich B. B. Excerpts from the life of the bukharian artist //Middle European Scientific Bulletin. – 2021. – Т. 12. – С. 160-165.
20. Ахмадалиев К., Болтаев Б. МАРКАЗИЙ СУҒДНИНГ МУДОФАА ИНШООТЛАРИ //Наука и технология в современном мире. – 2024. – Т. 3. – №. 3. – С. 30-31.